

РЕТРОСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ І ЗАПОВІДАННЯ ДНІСТРОВСЬКИХ "СТІНОК"

У 2013 році виповнюється 82 роки з часу публікації відомим польським геоботаніком Вацлавом Гаєвським наукової статті "Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru" в періодичному виданні "Ochrona Przyrody. Rocznik 11, 1931" – органі громадської ради з охорони природи у Кракові.

Публікації передували комплексні геоботанічні експедиційні дослідження, які проводились у долині Дністра від околиць м. Заліщики до гирла Збруча впродовж 1929-1930 років. Тривога геоботаніка була пов'язана із швидкими темпами деградації первинної наскельно-степової флори дністровської долини, причиною якої було садівництво, виноградарство та випас худоби. Увагу природодослідників привернули ділянки наскельно-степової рослинності розташовані у важкодоступних місцях, які отримали назву "стінок". Дністровський каньйон поряд з степовим Покуттям і Медоборами вважався, у той час, однією із найбагатших у флористичному відношенні територій. Із 1100 видів вищих судинних рослин Середнього Подністер'я тут зосереджено більше сотні ендемічних та реліктових видів. За флористичною унікальністю цей природний регіон поступається тільки Гірському Криму та Українським Карпатам.

У флорі дністровських "стінок" зустрічаються карпатські, понтично-центрально-азійські, середземноморські, балканські елементи. До крутих схилів південної експозиції приурочені такі середземноморські види як кизил, гордовина, скумпія, ясенець, листовик сколопендровий, клокична периста та ін. Степові угруповання представлені формаціями осоки низької, вівсюця Бессера, ковили волосистої. Саме тут острівцями зустрічається зростання ефедри двоколосої, мигдаля степового, спіреї польської, горицвіту весняного, мінуарції дністровської, заячої конюшини Шиверека. У флорі дністровської долини велика частка належить реліктовим видам, серед яких: шиверекія подільська, молочай мигдаловидний, астрагал еспарцетолістий, змієголовник австрійський, чебрець подільський, ясенець білий, відкасник осотовидний, відкасник Біберштейна, арум Бессера, вероніка гірська, кадило сармацьке, цибуля ведмежа, клокичка периста, таволга середня та інші. Серед ендемічних видів поширені спірея польська, молочай дністровський та волинський, чебрець одягнений, зіновать подільська, волошка східна, самосил паннонський, шавлія зарослева, шоломниця весняна, козельці подільські, юринія дністровська тощо.

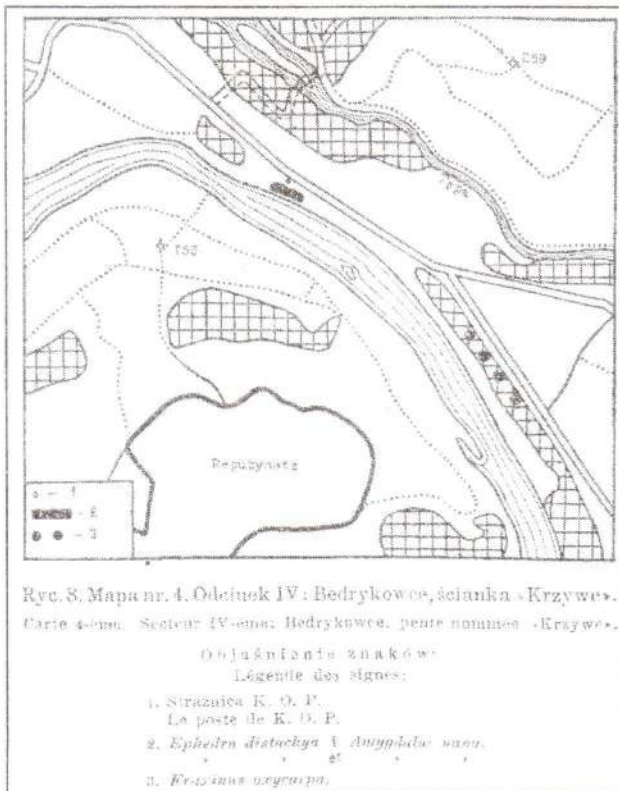

Рис. 1. Фрагменти картосхем урочища "Кривее" (за В. Гаєвським)

Детальний ботаніко-географічний аналіз флористичного різноманіття поданий В.Гаєвським у розрізі тринадцяти дністровських "стінок" (Жежава, Заліщики, Обіжева, Криве, Городок, Зозулинці, Синьків, Колодрібка, Горошова, Мельниця, Дзвенигород, Трубчин, Окопи.). Опис рослинності у їх межах супроводжується картографічним зображенням, профілем поясності рослинності схилів Дністра, а подекуди, профілями рослинності ярів, балок і річкових долин, що примикають до дністровської. При цьому автор звертає увагу на розташування степових, наскельно-степових, заліснених ділянок рослинності, географічну приуроченість цих ділянок до силових місцевостей, вказує їх

гіпсометричні показники та геометричні розміри, наявність населених пунктів та господарських угідь. Ним поданий детальний опис флористичного складу самих стінок, а також прилеглих лісових і чагарникових угруповань. Вказані також місця зростання найбільш цінних ендемічних, реліктових і рідкісних видів. Проведені роз'яснювальні бесіди із власниками земель про необхідність взяття під охорону певних ділянок дністровської долини. (рис. 1.)

Автор рекомендував створити в межах досліджених ділянок ботанічні заповідні об'єкти. На першочергову охорону претендували природні угруповання наскельно-степової рослинності в урочищах Жежава, Обіжева, Заліщиках, урочищах Криве, Глоди та Трубчинська "стінка".

Починаючи з кінця 60-х років в області відбувається активний процес природозаповідання - створення заповідних територій і об'єктів у місцях зосередження унікальних природних об'єктів чи комплексів. Так у 1968 році Трубчинська стінка отримала статус геологічної пам'ятки природи, у 1970 році під охорону взято степові ділянки в урочищі Криве, Жежава, Обіжева, Синьків, урочище Глоди у Колодрібці, як ботанічні заказники місцевого значення. Із запропонованих у 1931 році В.Гаєвським тринадцяти дністровських „стінок” для заповідання під охорону не потрапили: „стінки” у Заліщиках, Зозулинцях, Горошові.

Із рекомендованих В.Гаєвським 13 унікальних природних комплексів наприкінці 60-х на початку 70-х було створено шість ботанічних заказників місцевого значення загальною площею близько 250 га. (табл. 1.) за безпосередньої участі інспектора Держуправління охорони природи Миколи Петровича Чайковського, який втілював в життя пропозиції польського вченого.

Взяття під охорону унікальних ботаніко-геоморфологічних ділянок не захистило їх від активного заліснення дністровських крутосхилів у 60-70-ті роки малопродуктивними, але невибагливими до умов середовища насадженнями, зокрема: сосни звичайної, сосни чорної, сосни Веймутової.

З розвитком заповідної справи на Тернопіллі ряд дністровських заказників отримують новий статус. Зокрема, Жижавський, Обіжевський заказники - у 1974 році, а урочище "Криве" - у 1978 році отримали статус ботанічних заказників загальнодержавного значення. Урочища "Трубчин" і "Глоди" стали ботанічними пам'ятками природи республіканського значення у 1975 році. У 1977 році створений Придністровський ландшафтний заказник місцевого значення на площі близько 13 тис. га, в який увійшли раніше взяті під охорону дністровські "стінки". Статус ботанічних пам'яток природи загальнодержавного значення надали Зозулинській, Деренівській, Синьківській "стінкам" та урочищу "Криве" Заліщицького району, Дзвенигородській та Мельниця-Подільській „стінкам” Борщівського району..

Таким чином, маючи належний природоохоронний статус угруповання наскельно-степової рослинності перерахованих дністровських "стінок" стали захищеними у правовому відношенні вже наприкінці 70-х років минулого століття.

З 1990 року розпочинається новий етап збереження і дослідження природних комплексів долини Дністра зі створенням першого в Україні регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Дністровський каньйон", до складу заповідної зони якого увійшли близько 70 заповідних

об'єктів, у тому числі і досліджувані нами ділянки. Однак, зміна статусу "Дністровського каньйону" із ландшафтного заказника на регіональний ландшафтний парк загалом негативно відобразилося на загальному стані охорони і збереження природних комплексів долини

Таблиця 1.

Етапи створення заповідних об'єктів в межах дністровських "стінок"

№ з/п	Назва об'єкту	Етапи заповідання, категорії об'єктів (площа об'єктів, га)		
		1968-1972	1974-1978	з 1990
1	Жезавська стінка	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,0); Ботанічний заказник місцевого значення (60,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (155,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (155,0)
2	Заліщицька стінка	-	-	-
3	Обіжевська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (162,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (162,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (162,0)
4	Урочище „Криве”	Ботанічний заказник місцевого значення (6,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0); Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (56,0)
5	Городоцька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (6,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення 11,4
6.	Зозулинецька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0); Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,4)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0); Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,4)
7.	Синьківська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (8,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (9,2),
8.	Колодрібська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (7,0)	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (16,0)	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (16,0)
9.	Горошовецька стінка	-	-	-
10.	Мельницька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),
11.	Дзвенигородська стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (3,0); Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,15)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (3,0); Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,0); Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,15)
12.	Трубчинська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (5,0); Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,1)	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (5,0); Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (5,0)
13	Окопська стінка	-	Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)

Дністра. Проведені у 1997 році дослідження і обстеження стану заповідних територій і об'єктів дністровської долини експедицією М.П.Чайковського за участі авторів даної публікації показали низьку ефективність регіонального ландшафтного парку як категорії природозаповідання. Зросли рекреаційні навантаження на природні комплекси річкової долини, а розпаювання і приватизація земель привели до вилучення із території парку низки цінних у природному відношенні ділянок. Місцеве населення вбачало господарське

використання даних територій більш доцільним в сучасних складних соціально-економічних умовах, через що місцеві ради так тривало погоджували відведення земель під перспективний національний природний парк (НПП).

На сьогоднішній день втратили свою цінність як місця зосередження первинної дністровської флори Заліщицька і Горошовецька "стінки" на яких за 80 років так і не було створено жодного заповідного об'єкту. Етапи створення заповідних об'єктів в межах виділених Вацлавом Гаєвським дністровських "стінок" наскельно-степової рослинності демонструють позитивну тенденцію щодо посилення режиму охорони цих природних комплексів.

Однак зростання антропогенних навантажень в межах регіонального ландшафтного і національного природного парків потребують їх регламентації і регулювання. Цьому сприяють формування дирекції НПП "Дністровський каньйон", розробка наукових проектів формування базових елементів регіональної і національної екомереж (П.Царик, 2005, Л.Царик, 2007, 2009), які засвідчили формування Заліщицької ключової території (природного ядра) загальнодержавного значення та Дністровського екокоридору у складі національної екомережі України.

На сьогоднішній день постає важливе завдання організації комплексного вивчення природи дністровських „стінок” для проведення порівняльного аналізу флористичної і ценотичної їх цінності з матеріалами періоду 30-х і 90-х років минулого століття. Це дало б змогу відстежити не тільки стан збереженості природи, а й виявити провідні природні процеси функціонування геосистем, а також проаналізувати масштаби і наслідки антропогенного впливу на природу дністровської долини.

Список використаних джерел:

1. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація. Монографія / Л.П. Царик – Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2009. - 320 с.
2. Царик Любомир, Шиманська Валентина, Чайковський Микола. Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я // Наукові записки. Серія: географія. - №1. 1998. – С.75-77.
3. Царик П.Л. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області) / П.Л. Царик – Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2005. – 172 с.
4. Чайковський М.П. Дністровський каньйон. Львів: Каменяр. – 1981. – 76 с.
5. Gajewski W. Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru. Ochrona Przyrody, t.11, Krakow, 1931. – S. 10-39.

УДК 581.524 (477.43)

Любінська Л.Г., к.б.н., професор,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДИНАМІКА І АНТРОПОГЕННА ТРАНСФОРМАЦІЯ РОСЛИННОСТІ НПП "ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ"

В сучасних умовах національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними науковими, еколого-освітніми установами. Для поєднання всіх видів діяльності та сталого розвитку необхідно мати комплексну інформацію про екотопи, флору і рослинність та розроблену структуру управління. НПП "Подільські Товтри" займає 261316 га і є найбільшим природозаповідним об'єктом в Україні. Територія парку високоантропогенізована, але вирізняється значним різноманіттям ландшафтів, що сприяє формуванню оригінальної флори і рослинності.

Рослинність НПП "Подільські Товтри" знаходиться в динамічному стані, тому чітко проглядаються різні види змін. Сучасний клімат на планеті здійснює вплив, який ще неможливо достовірно оцінити. Але ті зміни, що відбувалися впродовж тисячоліть описані палеоботаніками. На території НПП "Подільські Товтри", як на всій території Придністров'я, Поділля відбувалися зміни рослинного покриву та ландшафтів під впливом кліматичних, горотворчих, гідрологічних факторів. Антропогенний вплив залишає свій відбиток на рослинному покриві. Зокрема, І.С. Винокур (1985) наводить для території, яка зараз